

УДК 340.12

Луцький Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії
держави права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

АНАЛІЗ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТИПІВ ПРАВОРОЗУМІННЯ

У науковій статті висвітлено особливості втілення типів праворозуміння через співвідношення теорій права та юридичної практики. Автор на основі аналізу норм чинного законодавства України доводить втілення матеріалістичного та ідеалістичного типів праворозуміння, а також їх поєднання у змісті статей нормативно-правових актів.

Ключові слова: праворозуміння, типи праворозуміння, матеріалістичний тип праворозуміння, ідеалістичний тип праворозуміння, рівні праворозуміння.

Постановка проблеми. Проблема вибору і обґрунтування типу праворозуміння є однією з найактуальніших і одночасно найдискусійніших тем теорії права. Вітчизняні представники юридичної науки схильні відносити проблему аналізу праворозуміння до «вічних» проблем. Загалом відсутність єдиної авторитетної доктрини веде до пошуку нового типу праворозуміння, що повинен одночасно враховувати історичний досвід та відповідати наявним суспільним відносинам.

Потреба у вирішенні цієї проблеми обумовлена також і тим, що відсутність повноцінної правової доктрини веде до безпосереднього погіршення правової практики. Тому розкриття науково-практичного потенціалу типів праворозуміння дасть можливість теоретично обґрунтувати та визначити єдино прийнятне поняття праворозуміння, що, зі свого боку, обумовлює актуальність та практичну значимість нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна філософсько-правова наука представлена цілим рядом фундаментальних досліджень, покликаних розкрити сутність праворозуміння і визначити зміст поняття права. Безпосередньо проблемам праворозуміння присвячені публікації вітчизняних науковців О. Бандурки, М. Кельмана, М. Козюбри, А. Колодія, В. Копейчикова, М. Костицького, П. Рабіновича, а також низки радянських та зарубіжних дослідників: М. Александрова, Л. Воєводіна, В. Лапасвої, Р. Лівшица, В. Нерсисянца та ін. У їхніх працях розкривається філософський зміст поняття права, а також наукові парадигми поняття праворозуміння, встановлюється співвідношення змісту і форми в праві.

Постановка завдання. Метою цієї наукової статті є характеристика та комплексний аналіз типів праворозуміння, формування його цілісної концепції, що в подальшому дозволить теоретично обґрунтувати і верифікувати критерії осмислення права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переосмислення усталених правових

вчень, пошук і утвердження нових концепцій є характерною рисою сучасного періоду розвитку філософії права. Разом з тим, і в наш час проблема праворозуміння залишається центральною для юриспруденції [3, с. 10]. Як правило, правова доктрина, заснована на тому чи іншому понятті права, була основним джерелом права, починаючи з античності і закінчуючи новітнім часом. Більше того, навіть у наш час, як стверджував відомий французький дослідник Р.Давид, «доктрина, що формулює правові поняття, розробляє методи тлумачення законів, становить дуже важливе і достатньо життєве джерело права» [2, с. 106].

Одночасно не варто недооцінювати і вплив доктринального праворозуміння на правосвідомість правотворця та суб'єкта правозастосування, що впливає на якість прийнятих ними рішень. Виходячи з цього, діалектика взаємодії теорії і практики проявляється в тому, що те чи інше доктринальне трактування права набувало панівного характеру в межах окремої країни на певному етапі її історичного розвитку. Саме тому, як слушно зазначає В.В. Лапаєва, «тісний зв'язок типу праворозуміння з правовою практикою безпосередньо впливає на долі людей і обумовлює посилену гостроту наукових дискусій про поняття права» [7, с. 7].

Перед тим, як проаналізувати різноманітні типи праворозуміння у ракурсі їх застосування для вирішення практичних завдань, що стоять перед вітчизняною юридичною наукою, варто дати визначення самого терміну «тип праворозуміння». Так, упродовж останніх десятиліть (включаючи і період незалежності) термін «тип праворозуміння» утвердився серед правових категорій вітчизняної теорії права, що потребує понятійного осмислення та чіткої дефініції.

Аналіз наявних наукових досліджень показує, що тип праворозуміння за своїм пізнавальним статусом в юриспруденції отримав назву наукової парадигми. Під парадигмою розуміються загальні для певної частини наукового співтовариства теоретико-методологічні підстави наукового пошуку, які забезпечують єдність і внутрішню несуперечливість процесу пізнання в рамках заданої парадигми. Як зазначила В.В. Лапаєва, парадигма – це група теорій, об'єднаних єдиною методологією. Зміна наукової парадигми, яка домінує в тій чи іншій сфері знання, завжди означає докорінну зміну теоретико-методологічних основ наукового пошуку і знаменує собою нову віху в процесі наукового пізнання [7, с. 8].

На наш погляд, достатньо вичерпне визначення «типу праворозуміння» подає відомий український правник М.Козюбра, який стверджує, що «тип праворозуміння можна визначити як зумовлений світоглядною позицією пізнаючого суб'єкта образ права, що відображає найбільш суттєві ознаки права» [3, с. 14]. У розрізі цієї проблеми доцільно охарактеризувати і саме поняття «праворозуміння», яким охоплюється широкий комплекс проблем, пов'язаних з пошуком шляхів та засобів наукового пізнання природи й сутності права, аналіз ідей і теоретичних концепцій, присвячених цьому питанню [12, с. 81].

Тип праворозуміння як специфічний вид наукової парадигми являє собою теоретико-методологічний підхід до формування образу права, що здійснюється у рамках певної методології аналізу з позицій того чи іншого теоретичного бачення проблеми. Виходячи з цього, існує суттєва багатоманітність підходів до типологізації праворозуміння.

Як зазначає М.Козюбра, у вітчизняній юриспруденції переважає є виокремлення матеріалістичного та ідеалістичного типів праворозуміння, що зумовлене ставленням до «основного питання філософії» – співвідношення матеріального й ідеального [3, с. 14]. У свою чергу в матеріалістичному типі виокремлюють метафізичний, механічний та

економічний види, а в ідеалістичному – теологічний, натуралістичний, формально-догматичний. У відповідності до розуміння права та впливу на нього інших наук прийнято виділяти феноменологічний, психологічний, антропологічний, синергетичний та інші типи. Варто зауважити, що ця типологізація належить до найбільш активних, оскільки із закономірним виникненням різноманітних наукових підходів зростає кількість типів праворозуміння.

З огляду на цивілізаційний підхід у юридичній науці виокремлюють європейський (християнський), мусульманський чи ісламський, індо-буддистський, китайсько-конфуціанський, японський, а в окремих випадках – навіть євразійський чи російський типи [3, с. 15]. Існує типологізація праворозуміння, яка ґрунтується на ототожненні чи розмежуванні самих понять права та закону, що відповідно веде до виокремлення юридичного (*jus* – право) та легістського (*lex* – закон) типів праворозуміння [8, с. 32].

Серед представників російської правничої науки активно розвивається концепція поділу на позитивістський та непозитивістський типи праворозуміння, що ґрунтуються відповідно на використанні методології класичного позитивізму як особливої течії соціально-філософської думки та наявності особливого ідеального критерію, що дозволяє оцінювати правову природу речей і явищ на емпіричному рівні [7, с. 8].

Розглядаючи праворозуміння у рамках класичної філософської традиції, через виокремлення матеріалістичного (об'єктивістського) та ідеалістичного (суб'єктивістського) типів, спробуємо розкрити їх практичний потенціал у процесі реалізації норм, задекларованих, як у Конституції України, так і в інших законах. Такий підхід до типологізації праворозуміння дає можливість розрізняти правові концепції залежно від уявлень про те, чи набуває правосвідомість правових смислів з об'єкта, об'єктивних відносин, чи із суб'єкта, самої свідомості [13, с. 33].

Аргументи, що підтверджують вагомість правового об'єктивізму, акцентують увагу на тому, що правопорядок включений до актуально існуючих відносин і немислимий без їхнього урахування. Виходячи з такого розуміння, здійснюється постановка і вирішення питання про те, за яких умов правопорядок може бути справедливим та слугуватиме реальним підґрунтям для змісту нормативно-правової бази.

Разом з тим, об'єктивізм абсолютизує роль наявних умов (соціальних і культурно-історичних) як джерела правосвідомості, перетворюючи правосвідомість і правопорядок на дзеркальні відображення цих умов. Отже, безперечна ідея про те, що суб'єкт не може бути самодостатнім у створенні правопорядку, виходити лише із самого себе, обертається применшенням ролі суб'єкта в суспільних відносинах, недооцінкою його творчої активності [13, с. 34].

Науково-практичний потенціал типів праворозуміння проявляється насамперед у процесі аналізу Основного закону держави – Конституції. Конституція України виходить з якісно нової правової ідеології, яка одночасно має бути визначальною засадою національного законодавства. Разом з тим, для Основного закону України притаманні ряд положень, що викликають неоднозначне тлумачення (у залежності від матеріалістичного чи ідеалістичного типу праворозуміння). Так, з позиції матеріального типу праворозуміння можна проаналізувати форму державного устрою нашої країни. Згідно зі ст. 2 Конституції України «Україна є унітарною державою», а ст. 133 IX розділу та X розділ загалом присвячені правовому статусу Автономної Республіки Крим. Закономірно, що Україна не є класичною унітарною державою. Вона є унітарною державою з елементами федералізму або децентралізовано унітарною державою, однак ця норма не отримала прямого визначення в Основному законі України. Наведений приклад не є

прямим виявом недосконалості Конституції, а своєрідним стимулом, що повинен розв'язати цілий ряд правових питань у рамках конституційної реформи.

Специфічна взаємодія між матеріалістичним та ідеалістичним типами праворозуміння проявляється у змісті ст. 35 Конституції, яка визначає для кожного громадянина «право на свободу світогляду і віросповідання», що формує вищу духовну окремішність кожної людини. Однак разом з цим проявляється матеріалістична складова – релігія, та ідеологічне переконання не є підставою увільнення від обов'язків перед державою або відмови від виконання законів [4, с. 14].

Аналогічна схема праворозуміння відбувається при розкритті змісту ст. 49 Конституції України, де встановлюється, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Ці права людини можна трактувати в об'єктивному і суб'єктивному розуміннях. В об'єктивному – це певна система правових норм, що регламентують здійснення заходів щодо охорони здоров'я як окремих осіб, так і населення загалом, їхню організацію і фінансування, встановлюють адміністративно-правовий механізм реалізації права на охорону здоров'я окремими людьми [1].

Як суб'єктивне право особи (з позиції матеріалістичного типу праворозуміння), право на охорону здоров'я надає людині певну можливість звернутися до закладу охорони здоров'я чи до окремого медичного працівника за наданням медичної допомоги, якому кореспондує обов'язок медичного працівника таку допомогу надати. Як зазначає З.Гладун, суб'єктивне право на охорону здоров'я базується на розумінні здоров'я як певного немайнового блага людини, яке може стати основою для відносин між особою (пацієнтом) і лікарем (або іншим медичним працівником) [1].

Для більш широкого аналізу вітчизняного законодавства можна розкрити практичний потенціал типів праворозуміння у нормах кримінального законодавства. Здійснення правових досліджень і тлумачення законодавства про кримінальну відповідальність для отримання істинного знання про право відбувається тоді, коли інтерпретатор, застосувавши всі способи тлумачення, виявляє декілька можливих логічних варіантів розуміння законодавчого припису. Як з цього приводу зазначив О.Панчак, дослідник повинен обрати один із них і обере саме той, який найбільше відповідатиме його уявленням про кримінальне право, тобто його критерію оцінки [9].

З позиції матеріалістського типу праворозуміння кримінальне законодавство ґрунтується на принципі визнання матеріальної ознаки злочину – суспільної небезпеки. Саме матеріальна ознака злочину є визначальною для кримінальної протиправності, безпосередньо передбачена в законі (ч. 2 ст. 11 КК України) та може змінюватися внаслідок зміни обстановки (ст. 48 КК України) тощо [6, с.7; 17].

З іншого боку, природа права, яка базується на соціальних та ціннісних нормах, виступає регулятором людської поведінки, а тому задовольняє відповідні потреби людей, трансформуючись у цінність. Ціннісна складова притаманна праву постійно, оскільки виступає не природним творінням, що протистоїть суб'єктові, а включає в себе «частину» творячого суб'єкта – людські цінності, які є частиною культури [9]. У цьому випадку кримінальне законодавство доцільно розглядати з позиції ідеологічного типу праворозуміння.

Ідеологічний тип праворозуміння як певний правовий суб'єктивізм являє собою морально-філософську концепцію, що підкреслює деонтологічну природу права і пропонує більш адекватний метод обґрунтування права. Йому притаманний погляд на правову реальність «зверху», з позицій духовно-ідеальної сфери, а тому джерело правосвідомості і правопорядку виводиться з ідеї чи сенсу права, що відкриваються у

свідомості (розумі) суб'єкта. Внаслідок цього суб'єктивізм дуже близько підходить до виявлення власної природи права, що не зводиться до сутності суспільних відносин. Він орієнтується на свободу і творчу активність суб'єкта. Проте недоліком суб'єктивізму є те, що він абсолютизує роль пізнавальної здатності суб'єкта, внаслідок чого втрачається зв'язок права з життям, ускладнюється врахування актуально існуючих умов у конкретному суспільстві [9].

Якщо в процесі практичного аналізу дослідник чи законотворець абсолютно однозначно визначить значення кожного зі слів, що утворюють текст закону, це не буде підставою до правильного і однозначного розуміння тексту загалом чи окремих частин зокрема. Причиною цього є те, що текст наділений металінгвістичною природою. До її ознак також відносять структурність, яка є надбудовою над природною мовою (наприклад, відповідне розташування розділів у Кримінальному кодексі чи його статей у межах розділу, порядок розташування видів покарань тощо), та тематичну єдність (всі елементи тексту отримують сенс лише у співвіднесенні із сенсом цілого) [5, с. 285]. А текст може бути носієм декількох значень. Це твердження, яке було обґрунтоване герменевтикою, зараз активно використовують і в правознавстві [11, с. 24].

Загалом у чинному законодавстві використано цілий комплекс правових норм, що можуть практично розглядатися у відповідності до типів праворозуміння, включаючи і їх поєднання, що дозволяє повноцінно розкрити зміст конкретно взятого закону. Більше того, критерії взаємодії матеріалістичного та ідеалістичного принципів праворозуміння необхідно також застосовувати до процесу реформування чинного законодавства, практичної роботи згідно з нормами існуючого права.

У підсумку, хочеться зауважити, що типи право розуміння, розкриваючи основну сутність правовідносин, зумовили формування двох протилежних підходів до розуміння змісту та практичної сутності законів, а це в кінцевому випадку проявляється у проблемі співвідношення влади і права. Складність процесу праворозуміння, його неоднозначність, плюралізм концепцій праворозуміння зумовлюються складністю самого феномену права, а також складністю людського буття, особливістю глобалізаційних процесів [10].

Висновки. 1. Типи праворозуміння є ключовими категоріями в процесі осмислення і з'ясування змісту права, розкриття його взаємозв'язку та впливу на суспільство, основи державного устрою, правову культуру громадян.

2. Матеріалістичний та ідеалістичний типи праворозуміння, виходячи з власного змісту та підходу до розкриття поняття права, володіють значним науково-практичним потенціалом, що дозволяє глибше розкрити зміст законів, розв'язати дискусійні норми.

3. Норми права задекларовані в Конституції України та інших нормативно-правових і процесуальних актах, дослідник у процесі практичного використання може трактувати з позицій матеріалістичного та ідеалістичного типів праворозуміння, що, з одного боку, дозволяє глибше використати їх практичний потенціал, а з іншого – розкрити недоліки та упущення.

Список використаних джерел

1. Гладун З. Людина та охорона її здоров'я: проблеми правового забезпечення / З. Гладун. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/admin-pravo/493-stetsenko/21361-2012-06-17-21-29-00.html>.
2. Давид Р. Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В.А. Туманова. / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Междунар. отношения,

1999. – 400 с.
3. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С.10–21.
 4. Конституція України із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. – К.: «Атіка», 2006. – 64 с.
 5. Коршунов А.М., Мантатов В.В. Диалектика социального познания / А.Коршунов, В. Мантанов. – М.: Политиздат, 1988. – 383 с.
 6. Кримінальний кодекс України. – К.: Велес, 2011. – 176 с.
 7. Лапаева В.В. Различные типы правопонимания: анализ научно-практического потенциала / В. Лапаева // Законодательство и экономика, 2006. – № 4. – С. 5-15.
 8. Нерсисянц В.С. Философия права: Учеб. для вузов по юрид. спец / В. Нерсисянц / Ин-т гос-ва и права РАН. Академ. правовой ун-т. – М.: НОРМА, 2000. – 647 с.
 9. Панчак О. Методологічні підходи до тлумачення закону про кримінальну відповідальність / О.Панчак. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/229-kruminal-pravo/15337-2011-01-23-01-34-47.html>.
 10. Подковенко Т. О. Роль юридичної антропології у сучасному праворозумінні / Т. О. Подковенко // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 782–787. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12ptoucp.pdf>.
 11. Рабінович П., Савчук Н. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект / П. Рабінович, Н. Савчук // Право України. – 2001. – № 11. – С. 22–25.
 12. Тарахович І. Праворозуміння як теоретичне підґрунтя дослідження правового регулювання / І. Тарахович // Правова держава. Вип. 21. – С. 80-87.
 13. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильяк, О.П. Дзюбань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.

**Луцкий А. И. Анализ научно-практического потенциала типов
правопонимания**

В научной статье раскрыты особенности воплощения типов правопонимания сквозь соотношение теорий права и юридической практики. Автор на основе анализа норм действующего законодательства Украины доводит воплощение материалистического и идеалистического типов правопонимания, а также их сочетание в содержании статей нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: *правопонимания, типы правопонимания, материалистический тип правопонимания, идеалистический тип правопонимания, уровни правопонимания.*

Lutskyi A. I. Analysis of scientific and practical potential of types of legal awareness

In the scientific article the author highlights patterns of realization of types of legal awareness by means of co-relation between the legal theories and practice. Basing on the analysis of the current legislative regulations of Ukraine the author proves realization of materialistic and idealistic types of legal awareness as well as their combination in the content of articles of legal acts.

Key words: *legal awareness, types of legal awareness, materialistic type of legal awareness, idealistic type of legal awareness, levels of legal awareness*

